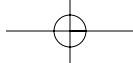

BUDA FERENC

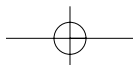
Világ, világom

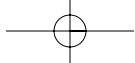
XII.

A hajlékunk falain túl zajló átalakulásokkal párhuzamosan, egyfelől azokból adódóan, másfelől azoktól függetlenül, családjunk életében is változások következtek be. Miután bevezették a tanácsrendszerű közigazgatást, Apám – továbbra is hivatalsegédi beosztásban – átkerült a műszaki osztályra. Itt nem túl sokáig dolgozott, mivel egy idő után átvette őt a pénzügyi osztály, s ezzel együtt megváltozott a munkaköre is: kinevezték piaci ellenőrnek. Nem mondhatni, hogy ez a feladat bármennyivel is bonyolultabb lett volna számára az előzőeknél, ám jóval nagyobb felelősséggel járt, hisz emberekkel, továbbá pénzzel, még hozzá közpénzzel kellett bánnia: a kis számozott tömbről gondosan letépkedett cédulák ellenében ő szedte be sorra a helypénzt a piacon árusítóktól, ezen felül neki kellett ügyelnie a piac zavartalan rendjére, piac végeztével pedig pontosan elszámolnia a napi bevétellel a hivatalban. Ezzel együtt jobban szerette ezt a munkát az előzőeknél: változatosabb s érdekesebb volt, mint egy-két irodahelyiség rendben tartása vagy akták, iratkötegek továbbítása egyik hivatalból a másikba. „Ráadásul szinte egész nap a levegőn lehetek” – hangoztatta, s minthogy abban az időben a gépjárműforgalom a mainak a csekély töredékét sem érte el, azt a levegőt akár még jónak is nevezhettük. Fedett piaccsarnokról szó sem esett akkoriban minálunk (a napjainkban országszerte túlszaporodott bevásárlóközpontokat nem is említve), így a méltán híres debreceni piac az én gyerekkoromban s jó darabig még utána is szabad ég alatt működött, mégpedig a Rákóczi utca Csapó utcába torkolló hosszabbik szakaszának mindkét oldalán, valamint a Csapó utcának a Rákóczi torkolatától jobbra, azaz nyugat felé eső innenső oldalán (utóbb a túlsón is), kb. jó 100 méter hosszban, nagyjából a Vár utca szegletéig terjedően (ahol a Zenede épülete állt és áll ma is). Az árusítók elhelyezkedése – természetesen némi időbeli módosulással – nagyjából úgy festett, hogy a hivatalos kereskedők, vagyis a kofák (más szóval s választékosabban: viszonteladók), percc- és egyéb árusok a Csapó utcát s a Rákóczi utca hozzá közelebb eső két oldalát vették igénybe. Többségük helye állandó volt, másnak oda nem volt szabad, de legalábbis nem illett letelepedni. Az őstermelők, akik a város kertségeiből meg a környező falvakból hozták be eladni megtermelt javaikat több-kevesebb rendszerességgel – példának okáért a már említett mikepércsi uborkások s néhány tanyasi vagy városszéli gazdálkodó –, a fennmaradó helyeket foglalták el zöldségeikkel, gyümölcsseikkel a Rákóczi utca közepe tájától lefelé. A nagyban termelő kertészek – teszem azt: a libakertiek – nem szerettek a piaci adásvétellel bíbelődni, de a nyári sűrű dologidőt is sajnálták elfecsérelni ilyesmire: roskadásig megrakott, jókora kézikocsikon vagy előre felfogadott

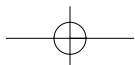

fuvarral még kora hajnalban piacra szállították az árut, s az árban előre megállapodva vagy ott helyben kialakulva igyekeztek lehetőleg egy tételben eladni az egészet annak a viszonteladónak, aki a legtöbbet ígérte a portékáért. Külön árulták a Rákóczi utcai rész vége felé baloldalt a tanyákról s faluról behozott baromfiakat. Csüdjükön kopott zsinag, rongyból hasított keskeny csík ékeskedett a rendszerint párba összekötött háziszárnyasoknak, úgy heverték az eladójuk elé leterített ócska ponyván, zsákdarabon vagy a puszta földön. Tyúkok, kakasok, kacsák utolsó előtti stációja volt a baromfipiac, meg persze libáké, pulykáké, ám ez utóbbiakat inkább egyesével árulták: belőlük egy is elég kiadós volt. A rántani való csirkét viszont mindig csak párosan. Tavasszal, nyár elején néha tokos-pihés galambfiakat is lehetett vásárolni a baromfisoron – belőlük főleg betegek, várandós vagy gyermekágyas anyák meg gyengélkedő kisgyerekek számára főztek odahaza tejfelescitromos becsinált levest –, az év egyéb szakában pedig különféle színű és korú házinyulakból válogathattak az arra áhítozók. Ezeket, főleg növendék példányaikat, nagyon szerettem elnézegetni, végigsimogatni, amikor Anyámmal együtt magam is végigjártam a piacot. Még inkább elbűvöltek a kendővel lekötött kosarakból kínált kora tavaszi kiscsibék, sárga pihés, sipogó kiskacsák, a meghitt otthonosság meleg hangulatába burkolódzó puhácska kislibák. Csibéket, mint korábban szóltam róla, mi is költöttünk otthon saját kotlóssal, ám az utóbb hízóra-tömőre fogott libáink-kacsáink beszerzési helye többnyire a piac maradt. Tojással minket a magunk tyúkjai láttak el, de az aprójószág híján élő városi nép azt is itt vehette meg: aki tyúkfélét hozott eladni, annak többnyire tojásból is adódott feleslege. Szagok szűrődnek, illatok lebbennek elő a fakuló múlt függőnye mögül, valahányszor a debreceni piac hatvan évvel ezelőtti képét fel-felidézem: a pincemélyben áttelelő zelleré, a zöld-fehér tavaszi újhagymáé s a kaporé, a nyárközép fűszeres sárgadinnye illata, ősszel az édes szilváé, őszibaracké (az őszibarack akkor még valóban ősszel érett!) s nem utolsósorban az a kerek esztendő körbelengő friss kenyérillat, amelynek örökös forrásából Fekete Gyula bácsi parányi pékségében meríthettünk reggelente a Rákóczi utca bal oldalán, a Csapó utcai saroktól néhány háznyira. A Csapó utcai szárnyon főként a gyümölcsös kofák alacsony asztalkái sorakoztak. Ha a portéka legjavára pályázott a vevő, kora reggel volt érdemes végigsétálnia a soron: ilyenkor még tetszése szerint válogathatott. Ha viszont a pénztárca parancsa kerekedett felül a kívánságokon, úgy legokosabban tette, ha kívárta a piac végét: ilyenkor a gyümölcs utójától akár fél áron hajlandó volt megszabadulni a kofa, csakhogy ingyen kidobnia ne kelljen. Nyárelő napjaiban ritka különlegességként egy-két standon kicsi kosárkák vagy még kisebb kartondobozok mélyén a Nagyerdőről szedett apró szemű, halványpiros erdei szamóca illatozott. Szegényember azonban ilyet a piacon nem vásárolt soha: drágábban adták, mint a legkülönb nemesített földiepret. A negyvenes-ötvenes évek fordulója táján, emlékszem, még megjelent egy alacsony, szikár öregasszony a befőttesüvegeivel, a magával hozott kisszékre kuporodva lerakta maga elé a zavaros vízzel színig teli üvegeket, majd a fején hátrakötött fekete kendőn egyet igazítva messzire hangzó, erős hangon el-károgtta magát: „Nadály! Nadály! Itt a nadály!” Több tucatnyi jól megtermett fe-

kete pióca – a mi tájanyelvünkön: nadály – tekergett-nyúladozott az opálosan áttetsző folyadékban. A város szűkebb-tágabb környékén kanyargó-pangó vizekből, a Tóció, a Kondoros, a Kösély, a Kati-ér sekély medréből vagy valamelyik elhagyott vályogvető gödörben felgyülemlett pocsolyából szedegethette össze őket egyenként az öreg szüle, hogy aztán szélütés, guta megelőzése végett, vértolulás elleni holtbiztos szerként potom pénzen eladogathassa a hagyományos gyógymód állhatatos híveinek. Akik akkor még hírül sem divatból, inkább a gyógyszerhiány, valamint a doktorhoz járástól való viszolygás miatt folyamodtak e vérszívó férgek évszázadok óta bevált alkalmazásához. Jómagam, bevallom, sokkalta erősebben irítottam attól, hogy ilyen piócafélékből egyet vagy kettőt a nyakamra rakjon valaki, mint akár a leghegyesebb injekcióstűtől. Az pedig, ahogy átható hangját a szüle ki-kieresztette, egyenesen a fekete boszorkányság képzetét keltette bennem. Pedig dehogy volt ő boszorkány, szegény! Mindenféle babonás hókuszpókusz kísérete nélkül, egyedül az anyjától vagy öreganyjától ellesett tapasztalatok nyomán művelte, amit művelt: mintha csak hurut vagy köhögés elleni hársfa- meg szikfűvirágot, vesetisztító sikárfüvet kínált volna a rászorulóknak. Talán fekete volta miatt láttam bele azt is, ami nem volt? Tudja a Jóatyá. Hiszen a varjaktól is hányan, de hányan idegenkednek. Holott ők sem gonoszok: csak feketék. Szép feketék. A piócahirdető öreganyó aztán hamarosan, már az ötvenes évek eleje táján eltűnt a piac színteréről. Bizonyára végleg leáldozott az élete. S vele együtt emlékké vált a mestersége is. Akadt azért rajta kívül is egy-két sajátos alakja a piaci sokadalomnak. Ilyen volt például a Légyfogó-áruló Öreg. Azért írom így, nagy kezdőbetűkkel, mert igazi nevét nem tudtam soha. Inkább alacsony, kissé ferde testtartású, fél lábára sánta ember volt, eléggé benne már a korban. Sérülését a soha le nem cserélt, ócska hadiöltözettel s a kopott katonasapkával együtt még az I. világháborúban szerezte; árusítási engedélyét pedig hadirokkantként ugyanazon háború után. Árukészlete a nyakán keresztül átvett hevederen (vagy szíjon?) lógó fedeles ládikón és azon belül volt elhelyezve részint jól láthatóan, részint viszont elrejtett állapotban. A peremes ládafedélre – hogy úgy mondjam – fedőfoglalkozása elengedhetetlen kellékeit, a légyfogókat rakta ki az öreg. Manapság is kapható némely háztartási vagy gazdaboltban ez a roppant egyszerű s egyben olcsó eszköz, szükségtelen hát részletesen ismertetnem mineműségét. Elég itt annyi róla, hogy a tekercsalakban forgalmazott ragadós papírcsikot apró dobozkájából kihúzva a vele járó rajzszeg igénybevételével a mennyezetről kell lelógatni, s az óvatlanul rátelepedett legyek azonmód beleragadnak. Ha a ragacsos felület megtelik, ki lehet dobni legyestül-mindenestül az egésztestet a szemétkébe, vagy be a tűzbe. Mivel tavasztól késő ősziig az emberi közelséghez makacsul ragaszkodó legyek ki-beszálldosása szakadatlan, folyton van utánpótlás az elpusztultak helyett, így hát a lépre csalogatásuk eszköze iránti vásárlási igény sem hagy alább a hideg beálltáig. Ez az igény kenyeret jelent mások számára, s a mi öregünk is ebből a kenyérből szelegette a maga szerény darabkáit. De hogy az a kenyér télvíz idején se jusson fogyatékra, sőt lehetőleg kerüljön valami rávaló is, a légyfogó mellett – vagy inkább: örve alatt – árult ő még egyebet is. Hogy vajon mit is, az a vájt fülűek előtt az árusí-

tást kísérő szöveg némely metaforikus szóképeiből tüstént kiderült. Nálam csak nagyobbacska, már felvilágosultabb koromban esett le a húszfilléres: a légyfogókkal telirakott fedél alatt, a ládikó belsejében gumióvszereket is tartott raktáron az öreg. De lássuk – pontosabban: halljuk – a reklámszöveget! Ehhez persze őt magát is látni kellene, amint nyakába akasztott készletével bicegve előtűnik valahonét a Vár utca felől, s a kofák standjai közt áramló-alkudozó sokadalom legsűrűjét megcélozva a legváratlanabb pillanatban elkiáltja magát: „Halál a legyekre!” Közbevetőleg csendes, mondhatni normális hangon: „Meg a légyfogó.” Aztán ismét harsányan: „Itt a légyfogó! A mézes légyfogó!” Három lépésnyi szünet után: „Meg a hatlövetű guminadrág!” Majd újra visszafogottabban, de nyomatékosan: „Meg a légyfogó.” S ezt így folytatta crescendo-decrescendo, fáradhatatlanul sántikálva le s fel a Rákóczi utca meg a Csapó utca mindkét oldalán végig egész délelőtt, míg csak le nem telt a maga számára kiszabott aznapi munkaidő. Felködlik előttem még egy-két figura, akiknek alakja talán azért maradt meg bennem – úgyahogy – ennyi idő múltán is, mivel a helyükön megülő kofáktól eltérően hol itt, hol ott bukkantak elő a tömegből, s folytonos mozgásukkal minduntalan magukra vonták a figyelmet. Ilyen volt az Újságárus is. Félreértés ne essék: ő nem a reggeli friss lapokat árulta: vállára akasztott jókora, ócska táskában (vagy tarisznyában?) két-három ujjnyi vastag csomókba takarosán összekötegelve hurcolta magával a piac egyik végétől a túlsóig meg vissza a mások által már töviről hegyire kiolvasott – s ki tudja, honnét s milyen úton-módon beszerzett – újságokat, s közben megállás nélkül mondogatta: „Egy forint egy csomó újság, olcsó újság, papírújság!” Mondókáját csak akkor szakította félbe néhány pillanatra, ha valaki olykor vett tőle egy-egy kötegnyt a csomagolásra, esetleg gyújtóspapírnak szánt anyagból. Valahol a közelben lakhatott, ugyanis ha nagy piacnapokon, mondjuk, hétvégén vagy ünnep előtt még a délelőtt folyamán kifogyott a készlete, egyszer csak eltűnt, majd kisvártatva ismét előbukkant degeszre tömött tarisznyájával: „Egy forint egy csomó újság! Olcsó újság! Papírújság!” (No igen: a negyvenes-ötvenes évek fordulóján s még utána is jó ideig a csomagolástechnika – mind a lehetőségei, mind pedig a követelményei tekintetében – igencsak messzi járt a maitól. Előre becsomagolt áru a boltokban sem igen volt: a lisztet, sót, cukrot s egyéb ömlesztett árut ládából-zsákból papírzacskóba, a tejet kannából a vevő hozta edénybe ott helyben mérte a boltos; meg sem álmodtuk, hogy eljön az idő, amikor átlátszó polietiléntasakokba raknak mindent – még két-három szem paradicsomot is – az üzletekben s a piacokon, s hogy a gyors használatra és hamari eldobásra szánt műanyag reklámszatyrok tömege szinte teljesen kiszorítja mindennapjainkból a tartós, megbízható vesszőkosarakat. Persze, azt sem láhattuk előre akkor, hogy a bomolhatatlan, fölemészthetetlen szintetikus szemét már-már a fuldoklásig el fog bennünket árasztani. Az egymástól távoli térségek közti – nevezzük talán így: – történelmi fáziseltolódás példája gyanánt hozom fel: a hetvenes-nyolcvanas évek során megjárta közép-ázsiai útjaim alkalmával a kazak és kirgiz városok kökbazarjaiban (= zöldség- és persze gyümölcs- piac) még mindig az egészben hagyott vagy szükség szerinti méretre eltépett újságpapírost láttam általánosan elterjedt csomagolóanyag-

ként. Nostalgizálhattam is negyven-ötven évesen mindannyiszor rég elsüllyedt gyermekkorom után...) Úgyszintén jellegzetes alakja volt a piacnak hosszú időn át Bolond Jóska. Kisebb alkalmi fuvarozgatásokból tartotta fenn magát: kétkerekű hordárkocsija mellett rostokolt hallgatagon, vagy egy-két – épp akkor kedve szerinti – szót gépiesen ismételve, s vízszíneké, mereven előreszegezett tekintettel várta, hogy a piacot járó háziasszonyok valamelyike a nyári befőzést, őszi savanyúságelrakást megelőző nagy bevásárlás végeztével igénybe vegye a szolgálatait. Általában kevés pénzzel is beérte, főleg ha szépen beszéltek vele. Arra azonban roppant érzékeny volt, hogyan szólítják. A Jóska nevet például nem volt szabad előtte kiejteni: attól iszonyatos dühroham tört ki rajta pillanatok alatt. Vászott utcakölykök, éretlen suhancok, naplopók gyakran kihasználta e gyengéjét: „Jóska! Bolond Jóska!” – elég volt ennyi, hogy fölhergelődjék, s már futhattak is előle, amerre láttak: szegény feje az első akármit – követ, botot, a legközelebbi standról felkapott krumplit, tökötet vagy fejeskáposztát – kezébe ragadva rontott neki a sértegetőnek. „Nem Jóska! Józsika! Nem Jóska! Józsika!” – ordította eltorzult, rekedt hangon, miközben vaktában – ér, akit ér – hajigálta utánuk azt, ami épp a keze ügyébe került. Egyszer egy asszony a nyár végi paradicsombefőzésre készülődve vagy ötven kilónyi puhára érett paradicsomot, s ha már a piacon járt, még egy kosárra való friss tanyasi tojást vitetett haza vele. Kinn lakott valahol a Homokkertben, túl a Nagyállomáson, s már épp a vasúti felüljáró, a Nagyhíd középefelé járhattak, amikor szó közben, csak úgy futólag s véletlenül kicsúszott a száján: Jóska. Amaz megtorpant, s rászegezte a tekintetét: „Nem vagyok Jóska! Józsika vagyok! Nem vagyok Jóska! Józsika vagyok!” S az asszony hasztalan próbálta nyugtatni, csitítani, az mondta, csak mondta a magáét mind hangosabban: „Nem Jóska! Józsika! Nem Jóska! Józsika!” – s közben rázta eszeveszettül a kézikocsi páros fogantyúját. Kétségbeesetten nézte az asszony, amint pénzen vett portékája a zötyköléstől egyre kisebb térfogatot ölt, s a hordárkocsi alján piros meg sárga lé csordul a kövezetre a deszkafenék repedésein át. Kézze-lábjával próbálta volna menteni a menthetőt – bár ép áru már alig maradt a kosarak mélyén –, ám ekkor Jóska a hídkorlát mellé taszította a kocsit, majd (szinte megfoghatatlan, honnét szállt bele ekkora erő) azt egyetlen mozdulattal felfordítva a kosarak alján nedvedző maradékot mindenestül az odalent húzódó vágányok közé zuhintotta. Pszichopatológiai képzettséggel nem rendelkezvén, bajosan tudnám megállapítani (főként így utólag), hogy szegény – s azóta rég megboldogult – Bolond Jóska betegsége az ideg- és elmekórtani rendellenességek mely kategóriájába lett volna sorolható; gyanítom azonban, hogy megnyilvánulásai sorában a mániákusság, a paranoia s talán az autizmus (?) bizonyos tünetei egyaránt felismerhetők. (Persze alig hiszem, hogy élete során mindezt bárki is tudományosan szinten tanulmányozta volna, s igen meglepne, ha e feltételezésemben tévednék.) Jóska–Józsika a város piacon kívüli területein is gyakorta fel-feltűnedezett, sokszor csak úgy szólóban, a kocsija nélkül (főleg a bombázások idején, amikor a piac működése sem volt zavartalan, s igen gyéren adódott számára egy-egy alkalmi fuvar, ezért kénytelenségből el-eljárt portáról portára kéregetni). Akadt azonban Debrecenben rajta kívül is néhány sajátos – akár úgy is mondhatnám:

emblemikus – emberi jelenség. Napjaink művileg is kirívóvá gerjesztett különködésekkel zsúfolt valóságában talán már fel sem tűnnének ezek a normálisnak elfogadott átlagtól, a megszokottól így vagy úgy eltérő személyek, ám akkor az ilyesmi még nagyobb feltűnést keltett. Közülük Bolond Lacit igazából meg sem kellene említenem: súlyos kreténizmusban szenvedhetett – bár kötve hiszem, hogy tudatában lett volna állapotának –, beszélni is alig tudott, s a legváltozatosabb helyeken tűnt fel időnként váratlanul: utcán, piacon, iskolaudvaron, egyszer még a konfirmandusok istentiszteletén is a Nagytemplom kis imatermében. (Ez utóbbi helyen – tudtán kívül – igen illetlen módon öltözve: a lányok fojtott kuncogása nyomán vettük észre, hogy ott áll a fal mellett az ajtóhoz közel – elől kettényílt rongyos nadrágban.) Jámbor volt amúgy, a légynek sem ártott, s mint egyedül élő súlyos elmefogyatékosnak, voltaképp a Lipótmezőn lett volna a helye. (Mint ahogy ma is – ha volna még Lipótmező.) Nem tiszteletlenségből, csupán a debreceni átlagpolgár szemével különlegesnek tekintett személyek szikár számbavételét teljesítendő említem a sorban következőként Kossuthot; de így is lehet mondani: *a* Kossuthot. Tévedés ne essék: nem a város kellős közepén magasodó Kossuth emlékmű főalakjáról – eleven emberről van szó. Valódi nevét talán csak közeli ismerősei, rokonai s kollégái tudták; ugyanis valamelyik hivatalban dolgozott ez a középkorú, körszakállas, komoly tekintetű úr, aki – gondosan ápolt arcszörzetén kívül – állandóan viselt zsinóros ruhájával, történelmi képzeteket keltő fekete kalpagijával s fényesre kefélt, ódivatú rámás csizmájával érdemelte ki a fenti ragadványnevet. Hivatali idő kezdete előtt s vége után se jobbra, se balra nem tekintve, mindig magányosan lépdelt a maga útján a járókelők között. Nem tudok róla, hogy csúfolták vagy heccelték volna, legfeljebb a háta mögött súgtak össze néha: „Nézd csak, ott megy a Kossuth!” Szokatlan öltözetétől eltekintve egyébként semmi rendellenesség nem látszott a viselkedésén; feltűnést pedig ma már azzal sem keltene. Nem úgy, mint a Művész Úr! (Véletlenségből a nevére is emlékszem: Erdős Mihálynak hívták, de senki nem a nevére emlegette.) Ez a karcsú, középtermetű, élete középkora felé tartó férfiú egyáltalán nem az öltözetével vonta magára a figyelmet: kissé kopott, de mindig rendben tartott, sűrű öltönye jóvoltából szinte észrevétlenül elvegyülhetett volna a sűrű tömegben, félhosszúra meghagyott, lazán hátrafésült, de aprólékos gonddal eligazgatott, hullámos, kissé már őszülő, sötétszőke művészhaja sem volt túlon túl szembetűnő. Mindeme – akár átlagosnak is mondható – külsőhöz azonban ő maga volt az attraktív kísérőjelenség. Ahogy az utcán elvonult, tovalibegett, az a párját ritkította. Kimért léptei s mozdulatai koreográfiáját szemlátomást jó előre megtervezte, kidolgozta, s hosszasan, gondosan csiszolagatta, mígnem elért a tökélynek arra a fokára, ami – főleg első látásra – nyomban hatása alá vonta a gyanútlan szemlélőt. Állítólag elég jó képeket festett, a szokásostól eltérő személyiségjegyeinek látványos megnyilatkozásai azonban hiánytalanul elfedték s háttérbe szorították a műalkotásokat, azok feltételezhető értékeivel együtt. A fáma szerint fiatalabb éveiben amatőr teniszjátékosként is szépen jeleskedett, ám a szervák közepette előadott bizarr balettbetétei miatt partnerei sorra elmaradoztak mellőle: leküzdhetetlen nevetelnékükben

ugyanis folyton mellétaláltak a fürgén pattogó labdának, vagy egyenest a hálóba ütötték. Bajos egyedül elboldogulni ebben a sportágban, kénytelen volt hát félbehagyni. Az önkifejezés s talán a folyamatos önmegvalósítás furcsa eszközeként egyénileg kifejlesztett mozgásművészetének sajátos helyzetgyakorlatait azonban továbbra is lépten-nyomon és úton-útfélen újra meg újra előadta. Szinte látom magam előtt, ahogy lebegő, puha léptekkel halad a Péterfián, kezét légiesen könnyed mozdulattal meg-megemelintve, mintha csak elefántcsont-fogantyús sétapálcát vagy egy pár finom glazékesztyűt tartana benne, s fejével kecsesen, ám egyben fensőbbségesen hol jobbra, hol meg bal felé bólint előttünk ismeretlen és persze tökéletesen láthatatlan híveinek és hódolóinak. Villamoson utaztakor maga volt az eszményi lovagiasság, a spanyol, a francia – s ki tudja, még milyen: talán a bergengóc – etikett eleven inkarnációja. Legalábbis hölgyek jelenlétében. Ha ezen nembéli – főleg fiatal! – személy felszálltat észlelte valamely megállóban, sietve leült, de csakis azért, hogy a jármű belsejében megjelenő hölgynek a saját helyét egy kasztíliai őrgróf színpadias gesztusaival felajánlhassa. Ez a jelenet akkor is okvetlenül és maradéktalanul kiteljesedett, ha a villamoson csupa üres hely kínálkozott az újonnan felszálló utasok számára. Egy alkalommal nagy ritkán adódó sikertelen mutatványai egyikének lettem véten és véletlen szemtanúja. Késő őszi hűvös, csepergős délután volt, s én a Péterfiától keletre eső mellékutcák valamelyikén iparkodtam valahová, már nem is tudom, hová. Az egyik utcasarkon álló kis vegyesbolt ajtaján egyszer csak kilép a Művész Úr. Orcája magasztos, átszellemlült, vállig emelt jobb keze ujjhegyein egy kilós papírzacskót egyensúlyozva libeg lefelé a boltajtó s a hepehupás téglajárda közti három lépcsőfokon, de ő jaj, az elképzelt horizontvonal fölé emelt tekintete, sajnos, a kelletténél tovább időzik a profán pocsoltyák alantas világától távol, s egy óvatlan félrecsusuzamlás a testi egyensúlyából kibillentí, mire a zacskó az óvó jobb tenyeret elhagyván máris egy tócsa kellős közepén ér földet. Megesik efféle bárkivel, aki nem ügyel eléggé. Mit tesz ilyenkor a hétköznapi ember? Pillanatnyi hangulata, világszemlélete, anyagi lehetőségei vagy vérmérséklete szerint egyet legyint, kettőt káromkodik, hálát ad a gondviselésnek, hogy nagyobb veszteség nem érte, sietve menteni igyekeznek, ami még menthető, esetleg visszafordul, s újat vásárol a kárba vesztett portéka helyett. A mi emberünk nem követte egyik magatartásmintát sem: legelőször is méltóságteljes mozdulattal leporolta öltözetéről a szennyeződés láthatatlan nyomait, közben megvető arckifejezéssel – mondhatni: tetőtől talpig – végigmérte a felszakadt papírzacskóból kiömlő fehérárut (só volt-e, cukor vagy liszt, nem tudom) –, miután ráeszmélt szemtanúi jelenlétemre, nekem is kijutott a lenéző gesztusból egy adag –, majd főúri fejtartással, akár egy hatyú a vízen, lassú ütemben libegve mintegy elúszott a Kút utca iránt. (Kis híján azt írtam le ide, hogy *felé*, ám még idejekorán sikerült belátnom, hogy egy ilyen kis fakócska névű az ő rendkívüli imázsához túlságosan is földszinten araszoló, sőt földhöz tapadó volna.) Ha már a rendkívüliség szóba jött: élt Debrecenben egy sokak által látott és ismert, figyelemre méltó személyiség (s ezt a megjelölést ezúttal egyáltalán nem ironikus színezettel alkalmazom), aki belülről fakadó, sorsdöntő elhatározással valóban a renden kívülre

helyezte magát. Váradi úrnak hívták e férfiút, s a két világháború közt jó ideig az adóhivatalban dolgozott. Sorsa alakulásáról s annak hátteréről, előzményeiről Apám révén tudtam meg egy-két részletet – hadd folytassam hát Apám szavaival: „Volt egy hivatásos katonatiszt, rangja szerint alezredes, ott lakott feleséggestül valahol a Hajnal utcán vagy a környékén. Gyereük nem volt egy se, mégis összeszedtek néhány év alatt jó sok adósságot. Pontosabban szólva a fiatalasszony szedte össze: adóznia kellett volna valami birtok vagy mit tudom én mi után, de ő évről évre elmulasztotta, elhanyagolta. Így aztán a hozzácsapott kamatokkal együtt alaposan a nyakukra, vagyis hát a nyakára gyűlt a sok hátralék. Küldik neki sorra a felszólításokat – se nem fizet, se nem reagál. Nincs mit tenni egyebet: ha nem törleszti a tartozást, foglalni kell. Váradit küldték ki hozzájuk, járjon végire a dolognak. Az ki is ment a lakásukra – csak az asszony volt egymaga odahaza –, előbb megkérdezte tőle, hogy kíván-e, tud-e fizetni, a nemleges válasz után pedig azon nyomban elkezdte jegyzőkönyvbe venni meg lefoglalni a lakásban található értékesebb ingóságokat. Az asszony előbb sírt, könnyögött, de nem ért el vele semmit, Váradi folytatta tovább a munkáját nyugodtan. Rémséges lármát csapott erre az asszony, kiabált, fenyegetőzött, hogy így meg úgy, ővele ilyen nem csinálhat senki, és hogy ő megmutatja, meg hogy az ura majd elintézi az ilyen alakokat satöbbi. Váradit ez se hozta ki a sodrából – hallott már ennél nagyobb patáliákat is –, azon se lepődött meg, hogy az asszony nem volt hajlandó aláírni a jegyzőkönyvet. Dolga végeztével szépen visszament a hivatalba, s ott beszámolt róla, mire sikerült jutnia az ügyben. Rendben van, Váradi úr, a többi már a mi dolgunk, mondták neki. Három nap se telik el, hívják megint: vissza kell csinálni az egészet, nem lesz végrehajtás. Miért nem lesz? Kiderült, hogy az asszony ura, az alezredes, akinek nagyon jó összeköttetései voltak a városházán meg a megyeházán, de lehet, hogy még feljebb is, megmozgatta a kapcsolatait, s valamelyik magas pártfogó közbenjárására az ügyet elsimították, sőt még Váradi kapott egy kis fejmosást, figyelemztetést, hogy sokkalta finomabban s főleg kíméletesebben kellett volna eljárnia a nagyságos vagy méltóságos asszonnyal. Volt neki adótartozása? – kérdezte Váradi. Igen. Törlesztette időközben? Nem. Hát a törvény nem egyenlő módon vonatkozik mindenkire? Dehogynem, csakhogy bizonyos meghatározott esetekben méltányosságot lehet gyakorolni. Érdekes, jegyezte meg Váradi, ha egy földet túró parasztember jut – mondjuk – jószágelhullás vagy más elemi csapás miatt adóhátralékba, ráadásul még biztosítása sincsen, mert arra már nem telt neki, az ő érdekében senki sem szokott magasabb pozícióból közbeavatkozni, akár a tanyáját is elárverezhetik a feje felől. Ez nem a maga dolga, ne foglalkozzon vele. Na, azt mondja Váradi, ha a törvényt meg a méltányosságot így osztogatják, nekem itt semmi keresnivalóm sincsen. Aznap, még azon melegiben beadta a nyugdíjkérelmét. Odébb volt még a rendes nyugdíjkorhatár, de addigi kiváló munkájára való tekintettel kordkedvezményrel elengedték. Elég kevés pénzt kapott kézhez havonta, de az igényeit is leszorította minimálisra. Eleinte pár évig kint húzta meg magát valahol Józsa alatt, a Monostori erdőben, ott eszkábált magának valami kalyibát, abban lakott, mint egy valódi remete. Később aztán csak visszajött Debrecenbe.

Úgy látszik, nem szerette a teljes magányosságot. Pár éve egyszer megfordultam valami ügyben annak a Piac utcai bérháznak az udvarán, ahol egy üres, fűtetlen, sőt fűthetetlen pincehelyiségben húzta meg magát már évek óta. Éppen készült hazulról elmenni: volt egy kis kétkerekű hordárkocsija, ha úgy adódott, azzal vállalt néha kisebb alkalmi szállításokat, ez volt a mellékjövedelme a kicsi nyugdíj mellé. Ráköszöntem: Jónapot kívánok, Váradi úr. Adjon Isten magának is, azt mondja. Hát maga itt lakik? – kérdem tőle. Én itt, már jó ideje. Nem tudta? Nem én, mondom. Akkor csak nézze meg, mondja nevetve, hogy máskor is idetaljon. Nézem, de ajtó sehol. Hát hol jár le maga? Itt ni, mutatja a pinceablakot, amihez belülről egy létra, de csak olyan tyúklétraféle volt odatámasztva. Lehajolok, benézek: az egyik fal mellett hosszában egy deszkapriccs rongyokkal-pokrócokkal letakarva, a másikonál meg egy lécekből, gyalulatlan deszkalapokból összeütött polc, rajta sorba egymás mellé rakott száraz kenyerek meg egy ötliteres forma savanyúugorkás üveg, teli vagy inkább majdnem teli borral. Hát ez volt a lakása meg az összes bútora, berendezése. Én csak néztem: hogy lehet itt ember módjára élni? De erről nem szóltam néki semmit.” Apám – s ezt alkalomadtán nem egyszer élőszóban is kereken kimondta – nem épp jóváhagyólag nézett azokra, akik akár különködésből vagy feltűnési vágyból, akár nemtörődomségből vagy a maguk elhagyása miatt túlságosan kilógtak, kiütöztek a szolid átlagsokaság (eredendően eléggé tarka, de madártávlatból egybeszürkülő) szövedékéből. Váradi úr volt talán az egyedüli kivétel. Külseje, környezete, társadalom alatti életvitele fejcsoválásra készítette ugyan, de ha ő maga vagy a jelenlétében bárki szóba hozta, ritkán s csak kivételesen mulasztotta el, hogy elismerésének is hangot adjon. Minden bizonnyal a maga elveihez következetes szigorral ragaszkodó embert tisztelte benne. Én még kisgyerekkoromban láttam először Váradi urat: többnyire ott időzött a városközpontban, a Piac utca, Csapó utca, Kálvin tér környékén. Ha – gondolom, józan megfontolás alapján – lemondott is a társadalomból való teljes kivonulásról, külsejével mindazonáltal félreérthetetlenül jelezte: kívül áll az általánosan elfogadott konvenciók demarkációs vonalain. Alapöltözéke egy télen-nyáron egyaránt viselt, a keresztül-kasul egymásra rétegezett különféle foltoktól évről évre vastagodó, leírhatatlanul ócska nadrág volt. A jeles ruhadarabot a két vállán átvetett, kopottas zsinég rögzítette tulajdonosa testéhez. Télvíz idején még egy hasonló állagú és minőségű kabátfélét is magára öltött. Nem tartotta sem fontosnak, sem hasznosnak, hogy ruhatárát egyéb darabokkal, például inggel, fejfedővel vagy bármilyen lábbelivel kiegészítse, így az évszaktól s a mindenkori időjárástól függetlenül csakis hajadonfővel s mezítláb járt. Arca tisztaságáról arra lehetett következtetni, hogy naponta mosakodott, ezen felül tarkóját-halántékát koszorúzó haja s deres szakállja hosszából is le-levágott – vagy vágatott – időnként, a küllemét érintő egyéb kozmetikai vagy tatarozási műveleteket azonban következetesen mellőzte. Nyakszirtig erő, fényes homloka, homorú nyergű orra valamiképp Diogenészre emlékeztette az antikvitásban némiképp jártasabbakat, s – öltözkétől eltekintve – inkább rokonszenves, mintsem kellemetlen látványt nyújtott, ahogy élénk, barna szemmel derűsen szemlélődve figyelte az utca, a város, a világ forgatagát. Renden-

kívülisége nem sodorta a teljes elszakadásig: nyugdíjkézbésítés napján például be-beült a Pál Sörözőbe, kirakta maga elé az asztalra a bankjegyeket, majd vacsorát-ítalt rendelt, s úri módra, szépen elfogyasztotta. Rendszeres látogatója volt a különféle kiállításoknak, tárlatoknak is; több alkalommal magam is tanúja voltam, amint figyelmesen, sorra megtekinti a kiállított képeket. Egy elképesztő esetre pedig még kilenc-tíz éves koromból emlékszem vissza. Februári este volt, csikorgó hideg. Anyám meg én a Kistemplomban tartott esti bibliaórán vettünk részt. Télikabátba gubbadva kuporogtunk a második vagy harmadik padsor közepe táján, s fáztunk kegyetlenül: lehetünk dérré válva csapódott le szájunk körül a kabátgallérra. A kezdő ének utáni csendben váratlanul különös csattogás hangzott fel a lejáratú lépcső felől: mintha csak valaki a burkolatkövet paskolná a tenyerével. Odanéznünk – hát Váradi úr iparkodik fűrgén befelé mezítláb, előresiet a templombelső közepéig, ott leül az úrasztalával szemközti külön padra, majd meztelen lábát keresztbe téve behúzza maga alá, s figyelmes tekintetét a szószéken álló lel-készre függeszti – mintha azt mondaná: „Felőlem akár kezdhetjük is a prédiká-ciót.” Mégsem ezzel, inkább egy kora tavaszi képpel szakítanám félbe rá emlékező szavaimat. Március kezdete volt valamikor az ötvenes évek első felében, verőfé-nyes, de hideg délelőtt. Váradi úr falnak támaszkodva sütkérezik a Piac utca meg a Csapó utca sarkán. Meglátszik rajta, hogy nem aznap kezdte a napfürdőzést: két karja, válla, csupasz mellkasa már olajbarna a sugaraktól. Rajta kívül szinte min-denki didereg: fénye igen, ám melege alig van még a korai napnak, a járókelők – ki erre, ki arra – fázósan, behúzott nyakkal sietnek, loholnak a dolguk után. Nyakig gombolt kabátgallérja köré tekert puha sállal egy várandós állapotát dom-ború hassal hirdető, csinoska fiatalasszony fordul ki a közeli zálogház kapuján, te-kintete rátéved a félmeztelenül napozó öregemberre. Megáll előtte, majd bor-zongva-mosolyogva megszólítja: „Juj, bácsi! Hát nem fázik?” – „Próbálja meg maga is, kedves!” – vágja rá vígan hunyorítva Váradi úr. „Hallja, huncut egy em-ber maga!” – Ám erre Váradi úr csupán somolyog egyet kurta szakállá meg a baj-sza között, azután nézi, csak nézi tovább szó nélkül, derűvel a nyüzsgő, vonuló hangyafolyamként ide-odaigyekvő embereket.

(Folytatjuk)